

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ БАЙКИ В ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ, ПРАГМАСТИЛІСТИЧНОМУ ТА СИНЕРГЕТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

У статті розглядаються можливі напрямки дослідження англomовної байки, зокрема лінгвокогнітивний, прагмастилістичний та синергетичний. Лінгвокогнітивний аспект вивчається за допомогою текстових концептів та їх фреймових представлень. Прагматичний підхід представлений мовленнєвими стратегіями, прагматичними функціями, а також авторськими сатиричними кодами і кодами іносказання, які найбільш уживані в англomовній байці. Самоорганізація дискурсу байки відбувається через синергетику, основним поняттям якої є параметр порядку.

Ключові слова: англomовна байка, мовленнєві стратегії, параметр порядку, синергетика, текстовий концепт.

Олег Гончарук. КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ БАСНИ В ЛИНГВОКОГНИТИВНОМ, ПРАГМАСТИЛИСТИЧЕСКОМ И СИНЕРГЕТИЧЕСКОМ АСПЕКТАХ

В работе раскрываются возможные направления изучения англоязычной басни, в частности в лингвокогнитивном, прагмастилистическом и синергетическом аспектах. Лингвокогнитивный аспект рассматривается при помощи текстовых концептов и их фреймовых представлений. Прагматический подход представлен речевыми стратегиями, прагматическими функциями, а также авторскими сатирическими кодами и кодами иносказания, наиболее употребляемыми в англоязычной басне. Самоорганизация дискурса басни происходит посредством синергетики, основным понятием которой выступает параметр порядка.

Ключевые слова: англоязычная басня, речевые стратегии, параметр порядка, синергетика, текстовый концепт.

Oleg Goncharuk. COMPREHENSIVE APPROACH TO THE STUDY OF ENGLISH FABLE IN LINGUOCOGNITIVE, PRAGMATIC AND SYNERGETIC ASPECTS

The paper reveals possible directions for studying of the English fable, in particular in linguocognitive, pragmatilistic and synergetic aspects. The linguocognitive aspect is examined using text concepts and their frame representations. The pragmatilistic approach is represented by speech strategies, pragmatic functions, as well as authorial satirical and allegory codes, most used in the English fable. Self-organization of the fable's discourse occurs by means of synergetics, the basic concept of which is the order parameter.

Keywords: English fable, speech strategies, order parameter, synergetics, text concept.

Процес лінгвістичних досліджень малих форм, у тому числі й байки, ще далекий від завершення. Байка має не достатньо вивчений потужний потенціал мовного вираження суспільно значущих ідей і цінностей, які висловлюються в алегоричній формі.

Дослідження лінгвокогнітивного аспекту англomовної байки включає в себе вивчення текстових концептів цього типу тексту та їх фреймове представлення, когнітивні механізми утворення образів-символів та інформаційне наповнення тексту.

Текстовий концепт є специфічним для певного тексту концептом, який припускає параметризацію (розкладання на атрибути) й для своєї актуалізації апелює до текстових і фонових знань адресата. Текстова реалізація концепту має комунікативну мету презентувати об'єкт, який позначається [3, с. 468].

Ми представляємо текстові концепти у вигляді фреймів, що полегшує розуміння структури знань про концепт і його атрибути, оскільки конфігурація фрейму адекватна способу розміщення знань у свідомості людини. У фреймовому представленні, крім атрибутів концепту, враховано їхні значення, джерела знань про значення та приєднані

процедури, які за своєю природою є ментальними або фізичними діями персонажів. Врахування цих дій додає інформацію про атрибути концепту.

За приклад візьмемо байку Амброза Бірса «*The Man and the Bird*»:

A Man with a Shotgun said to a Bird:

«It is all nonsense, you know, about shooting being a cruel sport. I put my skill against your cunning that is all there is of it. It is a fair game».

«True», said the Bird, "but I don't wish to play».

«Why not?» inquired the Man with a Shotgun.

«The game», the Bird replied, «is fair as you say; the chances are about even; but consider the stake. I am in it for you, but what is there in it for me?»

Not being prepared with an answer to the question, the Man with a Shotgun sagaciously removed the propounder [5].

Основним текстовим концептом можна вважати «ГРА У СМИСЛИ». Атрибутами, складниками, або семантичними вузлами концепту є: 1) мисливець і жертва; 2) інтерпретація полювання як гри; 3) відмінність інтерпретацій і користь персонажів.

Наповнення слотів, тобто семантичних вузлів фрейму, має такий вигляд.

Таблиця 1

Наповнення слотів фрейму концепту «ГРА У СМИСЛИ»

Атрибути	Значення атрибутів	Джерело знань про значення	Приєднана процедура
Мисливець і жертва	Фактичні ролі персонажів, незалежні від їх інтерпретації полювання	Текст	-----
Інтерпретація полювання як гри	Людина вважає полювання грою із призом, пташка – ні	Текст	Оцінка полювання персонажами
Відмінність інтерпретацій і користь персонажів	Кожен персонаж трактує на свою користь	Текст	-----

Приєднана процедура оцінки формує нову інформацію для насичення концепту, тобто ці оцінки, власне, й утворюють «ГРУ У СМИСЛИ». Образ-символ байки – гравці, які прагнуть змінити правила гри на свою користь. Для цього вони жонглюють смислами, суттю виграшу. Таким чином, «гра», яка лежить в основі образу-символу, має подвійне трактування: гра-полювання і гра у смисли, тобто гра в переробку самої гри.

У байці разом із текстовими концептами, понятійне ядро яких відображено у фреймі, присутній образ-символ. Байка становить розгорнуту метафору-алегорію, тобто уособлення із символічним повчальним смислом. У байці образ, утворений алегорією, стає символом. Виступаючи із самого початку алегоріями певних рис характеру людини, персонажі стають пізніше символами цих рис характеру. Байкові образи є, таким чином, одночасно й алегоріями, і символами.

Механізм утворення образу-символу з когнітивної точки зору виявляється в тому, що конвенціональні властивості байкових фігур за допомогою концептуальної метафори ототожнюються з характеристиками людини. Таке ототожнення сприяє об'єднанню персонажів і людини в одному смисловому полі. При цьому виникає подвійна метонімія (персонаж тотожний, або позначений певними своїми властивостями; людина ототожнюється з властивостями, які були перенесені алегорією). У результаті метонімія починає визначати комічно зображену людину, вносячи символічність у концептуальну метафору-алегорію.

Системні відношення між текстом англомовної байки, семантичною ємністю її концептів та образів-символів полягають у тому, що семантична ємність текстових концептів корелює із семантичною ємністю образів-символів. При цьому концепт більше відображає мораль, дидактику байки, а образ-символ – її художні позитивні якості.

У статті розглядаємо два підходи до вивчення когнітивних операцій, що лежать в основі породження й обробки дискурсу. Перший базується на ідеях когнітивної граматики [2], другий – на ідеях мапування [1]. У межах першого підходу когнітивні операції специфікації, фокусування, висвітлення, профілювання за допомогою траектора й орієнтира утворюють системну картину представлення й обробки інформації та знань у дискурсі. Суттєвим у когнітології дискурсу є також принцип конструювання складних мовленнєвих структур та їх символічних значень, який має назву «композиційна тропа» [2, с. 7]. У фреймах концептів досліджених нами текстів байок орієнтирами виступають назви атрибутів, а траекторами – конкретні значення атрибутів. «Композиційна тропа» встановлює ієрархію інформації в образі-символі, профілями при цьому стають елементи подвійної метонімії, що є суттю механізму створення образу-символу. Першим профілем виступає метонімія ототожнення персонажа зі своїми рисами. Другим профілем виступає метонімія ототожнення людини зі своїми негативними рисами, перенесеними на неї алегорією. Траекторами при цьому виявляються ті риси, які переносяться метонімією, а орієнтирами виступають об'єкти (персонаж, людина як об'єкт висміювання), на які відбувається перенесення.

У сучасній когнітивній науці поняттям «мапування» позначають процес усвідомлення одних об'єктів і явищ крізь призму інших. Виокремлюють атрибутивне, релятивне, ситуативне, субститутивне, контрастивне і наративне мапування [1, с. 37]. У жанрі англомовної байки наявні усі види художнього проектування, що містяться в когнітивних операціях мапування. Операції мапування доповнюють і деталізують на матеріалі англомовної байки загальний підхід до когнітивних операцій у будь-якому типі дискурсу.

Прагматика англомовної байки представлена в дослідженні мовленнєвими стратегіями цього типу дискурсу, які впливають із типів (моделей) комунікації у байці, набором прагматичних функцій байки, що складають ієрархію, а також авторськими сатиричними кодами і кодами іносказання, які найбільш уживані в англомовній прозовій байці.

Набір функцій англомовної прозової байки, який реалізує авторські інтенції, включає такі: інформаційна, риторична, дидактична, розважальна, виховна, естетична, емотивна, сатирична, соціально-критична, просвітницька, пропагандистська, філософська, комунікативна, функція переконання, функція впливу, функція іносказання. Цей перелік відображає емпіричну послідовність функцій, які наочно проявляються в байках різних авторів, що належать різним епохам і народам. Найбільш значущим принципом класифікації функцій байки є ступінь їх каузальності, коли одна функція є основою (причиною) іншої; при цьому наступна функція може мати нові якості, які не впливають з основи.

У байці Томаса Карлайла «*Larchtree and Oak*» [6, с. 8] на прикладі Модрини й Дуба показано, що «чим багатшою є природа рослини, тим складнішим і повільнішим є її розвиток». Цей вираз є актуальним для людей в усі часи. Байка має традиційні для свого жанру складники – алегоричний сюжет, повчальний приклад, мораль (авторське резюме). Однак роль цих складників не традиційна. Функція іносказання реалізується в опозитивному діалозі персонажів щодо користі їхнього існування в цьому світі. Реалізація функції неповна: властивості персонажів (Дуб, Модрина), якими вони хизуються, важко знаходять аналогії в рисах людей. Характерні ознаки росту й розвитку різних порід дерев неповністю можна ототожнити з індивідуальним розвитком людини. Тому наступна частина байки направляє, корегує аналогію за допомогою дидактичного прикладу (зразковий і передбачуваний хлопчик став шерифом, а нетямущий і непередбачуваний – сером Вальтером Скоттом). У прикладі реалізуються дидактична й інформаційна функції. Кінцева частина байки – авторське резюме: *The quickest and completest of all vegetables is the cabbage* (найшвидший і найдосконаліший овоч із усіх – капуста). Смысл уведення такого резюме – підкреслити, що швидкі та масові витвори природи (капуста; під нею розуміється посередня людина, носій

масової свідомості) є не більш ніж стандартні овочі. В авторському резюме завершується реалізація функції іноказання, натомість присутня риторична функція. Лише після завершення авторського висловлювання виявляється остаточно мораль байки: швидкий, передбачуваний і спрощений розвиток призводить до обмеженого результату і в природі, і в суспільстві. Поруч із дидактичною реалізується також філософська та соціально-критична функції.

Основою мовленнєвої стратегії у дискурсі байки виступають способи надання переконливості ідеям, образам і концептам байки, способи надання упізнання цьому типу тексту (байці), а також застосування сатиричних кодів і кодів іноказання.

Інформація і знання про об'єкт іноказання (про людські й суспільні негативні прояви) трансформуються кодом іноказання в інформацію і знання про заміник об'єкта іноказання (персонаж байки з його негативними рисами). Приписування негативних рис персонажу має конвенціональну природу або з самого початку, або ця конвенція встановлюється в дискурсі байки за умовчанням.

Суттю коду іноказання в байці виступає алегорія, тобто концептуальна метафора, яка переносить негативні конвенціональні риси персонажа на людину. Це перенесення можливе завдяки особливим правилам розшифрування коду, що містяться в створенні, а потім в інтерпретації образу-символу (О-С) байки. Власне образна (несимволічна) складова О-С відноситься до персонажа і формується на основі художніх прийомів узагальнення рис персонажа. Символічна складова О-С відноситься до людини, але зображена в структурі знань про персонажа.

Сатиричний код містить у собі: вказівку на об'єкт або явище з внутрішніми протиріччями; точку розгалуження смислів і оцінок, якими персонажі наділяють об'єкти і явища; актуальність смислів і оцінок для персонажів; неактуальність (віддаленість, комічність) смислів і оцінок персонажів для читача.

Прагматистичні та когнітивні аспекти складають системну єдність дослідження байки. До стратегії вивчення когнітивних, прагматичних і стилістичних основ англійської байки в їх системній єдності ми додаємо вивчення структурно-змістової основи цього типу тексту, оскільки вона найбільш адекватно відображає композиційний, стилістичний, семантичний та інформаційний аспекти байки.

Композиція текстів англійської прозової байки розподіляється на шість типів композиційної структури. До діалого-епічних типів належать різновиди композиційної структури з переважанням діалогу зі швидкою зміною реплік над авторським мовленням та різновид композиційної структури з переважанням монологу над авторським мовленням. Епіко-діалогічні типи включають в себе композиційні структури, які відрізняються тенденцією до розширення авторського мовлення та скорочення діалогічного та композиційні структури байки з міні-діалогом на фоні авторської розповіді. Епічні типи розподіляються на композиційну структуру з недіалогічною прямою мовою байкових фігур на фоні авторського мовлення та композиційну структуру, яка побудована лише на авторському мовленні.

На рівні композиції відтворюється первинна реалізація стильових рис байки: дидактичності та стислості. У діалогах, у ремарках автора, в стислій експозиції реалізується стислість, а дидактичність – у моралі, яка виражається експліцитно або імпліцитно. Окрім стислості й дидактичності, виокремлюються також стильові риси байки – логічна й емоційна експресивність та образність.

На композиційному рівні сполучення мовленнєвих засобів утворюють характерні для байки композиційно-мовленнєві форми (КМФ). У англійських прозових байках присутні всі основні композиційно-мовленнєві форми – «повідомлення», «опис», «міркування» та їхні численні підтипи. Кожна КМФ трапляється у своєму статичному або динамічному варіанті, впливаючи на стислість/розгорнутість байки, швидке або повільне розгортання сюжету. У розглянутих нами байках використовуються переважно КМФ «розповідь» і «опис». КМФ

становлять модальні єдності, в яких усі складові об'єднуються єдиним відношенням адресанта до предмета висловлювання.

Прагматика КМФ полягає у включенні висловлень тексту у просторові, часові та причинно-наслідкові форми викладення сюжету для встановлення звичних форм спілкування між адресантом і адресатом у дискурсі байки. Кожен об'єкт і подія сюжету набувають певного положення у часі і просторі та причинно-наслідковому ланцюгу.

Стильові риси як спосіб презентації авторських інтенцій і як відображення структури стилю виявляються на всіх композиційно-мовленневих рівнях тексту та дискурсу: формальному, формально-змістовому, змістовому й образному. Назви стильових рис утворюються при інтерпретації тексту дослідниками. Система стильових рис тексту є зв'язною і ієрархічною.

Із синергетичної точки зору самоорганізація дискурсу байки відбувається при конкурентній взаємодії атрактору, змістом якого є інтенції автора байки та інших комунікантів, і репелера, змістом якого є обмеження на дискурс байки (норми викладу, традиції жанру, екстралінгвальні умови). Конкурентна взаємодія призводить до поляризації складових дискурсу – тексту й підтексту байки; поляризація розуміється як протистояння експліцитного й імпліцитного, фактуальності та її оцінки як протистояння смислів тексту й підтексту.

Реалізатором поляризації виступає параметр порядку – одне із основних понять синергетики. У будь-якій системі, що самоорганізовується, це поняття позначає той параметр (або параметри), який є найбільш мінливим, рухливим. Параметр порядку, змінюючись у всіх частинах системи, що самоорганізовується (наприклад, у тексті та підтексті дискурсу), підпорядковує усі характеристики системи єдиному плану, єдиній архітектурі. Підпорядкування відбувається у відповідності до цілей і обмежень дискурсу, тобто у відповідності з інтенціями автора й інших комунікантів дискурсу, нормами висловлювання, екстралінгвальними умовами тощо [4, с. 93].

Дія параметра порядку на когнітивному рівні полягає в самоорганізації концептів і образів-символів байки. Переслідуючи мету виразити в тексті певний концепт і образ-символ, параметр порядку на когнітивному рівні за допомогою автора обирає структуру концепту (набір його атрибутів, їх значень, джерел знань про значення), а також обирає персонажів і події, які є основою для створення образу-символу. Вибір способу «складання» концептів і образів-символів (їх «композиційна тропа») має певний ступінь свободи, рухливості. У цьому смислі такий вибір є проявом параметра порядку на когнітивному рівні.

На прагматичному рівні параметр порядку обирає коди (сатиричні, іносказання) і засновані на них мовленнєві стратегії. Коди, виступаючи посередниками між смислами і значеннями, відіграють роль своєрідних «перекладачів» з неясно визначеної мови людської ментальної сфери (інтенцій, урахування обмежень тощо) на більш чіткий і наочний знаковий рівень, у мовно-стилістичну сферу байкового тексту.

У процесах створення тексту й підтексту активну роль відіграють явища надфразової єдності і актуального членування тексту. Самоорганізація на цьому мовно-стилістичному рівні полягає в тому, що над фразова єдність багаторазово повертає при створенні й відтворенні дискурсу до смислу попередніх фрагментів тексту, виявляючи їхній додатковий імпліцитний смисл. Водночас, актуальне членування послідовно подає чергові частини тексту, відслідковуючи переважно фактуальну інформацію. На описаному синергетичному ефекті базуються коди іносказання, сатиричні коди і мовленнєві стратегії байки, а також реалізація когніції, що міститься в атракторі.

Самоорганізація пронизує усі лінгвістичні рівні дискурсу байки, і при цьому автори байок виступають як активні елементи синергетичного процесу, але у взаємодії з обмеженнями, що існують у традиціях байки та використанні мовних засобів у цьому типі дискурсу.

До перспектив розвитку подібних робіт можна віднести дослідження лінгвостилістичних характеристик різновидів англомовної байки у синхронії та діахронії.

Перспективою також є вивчення в синергетичному аспекті еволюції стилю англomовної байки протягом існування цього жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л. І. Глосарій з когнітивної поетики / Л. І. Белехова. – Херсон : ХДУ, 2004. – 122 с.
2. Гончарук О. М. Текстові концепти: проблема трактування і визначення / О. М. Гончарук // Наукові записки. – Серія Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : КДПУ ім. В. В. Винниченка, 2015. – Вип. 137. – С. 467–470.
3. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2009. – № 848. – С. 3–10.
4. Піхтовникова Л. С. Синергетика в філологічних дослідженнях : монографія / [за заг. ред. Л. С. Піхтовникової]. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 340 с.
5. Bierce A. Fantastic Fables [Electronic resource] / A. Bierce. – 2017. – Access : americanliterature.com/author/ambrose-bierce/book/fantastic-fables/summary.
6. Carlyle T. English and American Fables / T. Carlyle. – KG München : Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co., 1986. – 127 p.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2017 р.